

Багатозначність темпорального прислівника JAM у латинській мові

Наталія Панчишин

асистент кафедри класичної філології,
Львівський національний університет імені Івана Франка;
(вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна);
e-mail: zjanysja@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-6348-2949>

Одним з важливих видів семантичних відношень у лексико-семантичній системі мов є полісемія. Дослідження полісемії в латинській мові є надзвичайно актуальним, оскільки допомагає зрозуміти походження і розвиток полісемії в європейських мовах, які виникли на її основі.

Явище полісемії (багатозначності) привертало і привертає увагу вчених протягом століть: від теоретичних засад до практичних застосувань.

Попри значну кількість розвідок, присвячених даній проблемі, недостатньо досліджуваною залишається полісемія у латинській мові, зокрема темпоральної лексики.

Мета цієї статті – з'ясувати багатозначність прислівника JAM, як одного з часто вживаних слів у темпоральній лексичній на матеріалі твору «Сатирикон» Гая Петронія Арбітра, виявити його лексичне значення залежно від вживаного часу у реченнях, а також дослідити поєднання з іншими словами.

Дослідження показало, що JAM вживається з всіма часами, набуваючи різного значення відповідно до контексту. З майбутнім часом: «зараз», «негайно», «скоро», виражаючи близьке майбутнє; «відразу», «тоді», вказуючи на порядок дій. З теперішнім часом: «вже», «в цей час», «тепер», «зараз», «щойно», «на цей момент», позначаючи дію, що на протязі минулого або майбутньому відбувається у момент мовлення. З минулим часом: «вже», підкреслюючи завершеність дії в минулому або її швидке настання; «вже давно», «дуже давно» для віддаленості у минулому часі; «вже», «до цього часу», «дотепер» як продовження минулого; «трохи раніше», «щойно», «вже», вказуючи на попередність дії; «вже ні», «більше ні» із запереченням не, нес, поп, підкреслюючи завершення якоїсь дії або стану.

Найчастіше JAM вживається із минулим часом (65%), з теперішнім часом (23%), а з майбутнім (12%).

Попри численні дослідження, полісемія все ще залишається складним об'єктом для наукового аналізу. Однією з основних проблем є визначення критеріїв розмежування між різними значеннями слова. Перспективним у латинській мові вважається використання великих корпусів текстів, що дозволить отримати статистичні дані про розподіл і використання різних значень слова.

Ключові слова: полісемія, багатозначне слово, лексико-семантична система, темпоральна лексика, прислівник jam.

Постановка проблеми. У сучасному глобальному світі, де швидкий розвиток технологій, науки, культури призводить до постійної появи нових термінів та понять, де контакт між мовами сприяє запозиченню лексичних одиниць та зміні їхніх значень, необхідним є описувати та інтегрувати нові лексеми в наявну лексико-семантичну систему кожної мови.

Видатний український мовознавець О. Потебня, ідеї якого про лексико-семантичну систему мови мали значний вплив на розвиток сучасної лінгвістики, закликав науковців вивчати семантичні відношення, оскільки поняття внутрішньої форми слова є важливим для розуміння процесів утворення значень і їхньої динаміки. Одним з важливих видів семантичних відношень є полісемія, вивчення якої дозволяє глибше зрозуміти, як функціонує мова, і як вона відбиває зміни в суспільстві та культурі. Вивчення полісемії в латинській мові є надзвичайно актуальним, оскільки її вплив

на сучасні романські мови є неоціненним. Дослідження латинської лексики допомагає глибше розуміти етимологію слів у цих мовах та їх походження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явище полісемії (багатозначності) вивчалось протягом століть. Одним з перших, хто звернув увагу на неоднозначність слів і спробував класифікувати різні типи значень був Арістотель. Послідовником став Порфірій, який розвинув арістотелівські ідеї про категорії та предмети. У сучасному мовознавстві вагомий вклад у дослідження багатозначності слова внесли Ф. де Соссюр (вивчення структури лінгвістики, включаючи й полісемію), Р. Якобсон (полісемія як один з основних механізмів мовної творчості), Р. Ленгер (семантика і полісемія), Е. Вільсон (теорія лексичної семантики, в якій важливе місце відводиться полісемії), Дж. Лакофф (роль метафор і метонімії в утворенні полісемії), О. Потебня (полісемія, зокрема, поняття внутрішньої форми слова), О. Співак (дослідження семантики слова і

полісемії), О. Тараненко (когнітивні аспекти полісемії). Сьогодні активно продовжується дослідження багатозначності слова в різних аспектах: від теоретичних засад до практичних застосувань.

Попри значну кількість розвідок, присвячених даній проблемі, недостатньо досліджуваною залишається полісемія у латинській мові, зокрема темпоральної лексики.

Мета цієї статті – з'ясувати багатозначність прислівника JAM, як одного з часто вживаних слів у темпоральній лексиці на основі твору «Сатирикон» Гая Петронія Арбітра, виявити його лексичне значення залежно від вживаного часу у реченнях, а також дослідити поєднання з іншими словами.

Виклад основного матеріалу. Полісемія є мовною універсалиєю в системі європейських мов. Однак, існують різні думки щодо розуміння явища полісемії та її ролі у мові. Серед них можна виділити два напрямки – заперечення та визнання існування багатозначності слова. Одні дослідники, які заперечують існування полісемії, наполягають на тому, що кожне нове значення є окремим словом, інші вважають, що всі значення полісемантичного слова в синхронії об'єднані єдиним загальним значенням, тим самим вилучаючи полісемію із вивчення про мову. Є ще третій підхід ігнорування явища полісемії, який полягає в неправильному розумінні ролі контексту у виявленні значення. Вважається, що контекст знімає полісемію і сприяє виявленню одного зі значень, наявних у слова. Більшість же лінгвістів, що визнають її існування, зазначають, що багатозначному слову властиві кілька реальних значень уже в мовній системі [4, с. 22-23].

У даній статті ми дотримуємось погляду, що «полісемія створює стрижень усього семантичного аналізу» [13, с.117] і є важливим засобом організації лексичного складу мови. За основу беремо загальне визначення, що «полісемія – це наявність в одного і того самого слова кількох лексичних значень; багатозначність» [1, с. 1034; 5, с.76, 12], а також ширше визначення А. Загнітка: «полісемія – багатозначність слова, наявність різних лексичних значень у тому самому слові, здатність слова позначати різні явища дійсності. Багатозначним слово стає тоді, коли різні його значення постають відомими усім мовцям, набувають закріплення у тлумачних словниках. У мовознавстві – семантичний спосіб поповнення словника через розвиток слів нових значень» [2, с. 73].

Основою полісемії є зв'язаність значень слова: всі його значення спираються на загальне, стрижневе, яке спрямоване на предмети, явища, дії, якості дійсності й відбиває їх суспільне

розуміння. Це значення є семантичною опорою багатозначного слова, всі інші значення прямо або опосередковано пов'язані із ним. Основне (первинне) значення в слові звичайно називають прямим за характером номінації, інші ж – похідними (вторинними), характеризуючи їх за походженням [4, с. 25-26]. Похідні номінації також виконують номінативну функцію в мові, але вони спрямовані не безпосередньо на предмет, а усвідомлюються через прямиє номінативне.

Кожне окреме значення полісемантичного слова називається лексико-семантичним варіантом. Кількість значень слова не є постійною одиницею. У процесі розвитку мови кількість варіантів може збільшуватись, і, навпаки, окремі значення можуть втрачатися.

За характером організації лексико-семантичного варіанту в багатозначному слові відзначають три основних типи полісемії: 1) радіальна (кожне похідне значення походить безпосередньо від основного); 2) ланцюжкова (кожне наступне значення є похідним від найближчого); 3) радіально-ланцюжкова (змішаний тип).

Полісемія притаманна як словам, так і морфемам, вона властива також і конструктивним об'єктам. Багатозначність характеризує переважну більшість слів. «Однакова матеріальна, звукова оболонка «одягає» різний зміст, визнаються явищем багатозначності, полісемії слова» [6, с. 93].

Дуже важливо розрізнити лексичне значення слова у мовленні та його семантичну структуру в мові. Значення у мовленні контекстуальне.

Вищезгаданий доробок науковців дозволив дослідити багатозначність прислівника JAM, який у латинській мові належить до темпоральної лексики, на основі праці Гая Петронія Арбітра «Сатирикон».

За даними етимологічних словників прислівник JAM має значення «зараз, вже». Походить від кореня *iam, яке виникло з *-am. Оскільки значення прислівників на *-am було «наскільки, щодо», то *iam означало «наскільки це мислиться» > «зараз» [10]. Можливо, JAM (зараз iam) є від вказівного займенника is ea id. JAM, здається, є стародавньою формою eam [8]. Чарльтон Т. Льюїс вказує, що слово походить від diam, застарілої форми diem, від основи ja [9].

Для точного розуміння значення JAM було взято словник латинських синонімів. Даний словник подає такий синонімічний ряд: Jam – «вже, навіть зараз, негайно», Jam - jam – «дуже скоро» (позначає більшу швидкість, ніж jam), Jam nunc – «тільки що, в цю хвилину» (говориться про теперішній час), Jam primum – «в першу чергу», Jam tum – «в той час» та Jam inde – «відтоді» [11, с. 293].

Вартим уваги є те, що Чарльтон Т. Льюїс подає дані синоніми як підсилену форму прислівника JAM.

Проаналізовано 139 прикладів вживання JAM. З них було відібрано 101 випадок, де JAM набуває різного лексичного значення залежно від вживаного часу:

1) З майбутнім часом:

(а) «зараз», «негайно», «скоро», позначаючи дію, що наближається безпосередньо зараз. Тобто виражає близьке майбутнє. Також може мати значення «вже», якщо потрібно підкреслити, що дія відбудеться раніше, ніж очікувалося. (9 прикладів)

Iam scies patrem tuum mercedes perdidisse... (Petr. Sat. 58) – «Зараз дізнаєшся, що твій батько витратив гроші на навчання...»

Ecce iam ratem fluctus evertet, ecce iam amplexus amantium iratum dividet mare (Petr. Sat. 114) – «Дивись! Хвиля починає уже перекидати судно. Дивись! Уже скоро гнівне море вирве закоханих з обіймів»

(б) «відразу», «тоді», вказуючи на порядок дій. У сурядних речення, де вжито декілька дієслів у майбутньому часі, досліджуваний прислівник підкреслює, що одна майбутня дія безпосередньо слідує за іншою дією. (3 приклади)

Eamus in forum et pecunias mutuemur: iam scies hoc ferrum fidem habere. (Petr. Sat. 58) – «Підемо на форум і почнемо гроші позичати. Побачиши тоді, що цьому залізу більше повірять»

2) З теперішнім часом:

(а) «вже», «в цей час», «тепер», «зараз», «щойно», «на цей момент», позначаючи дію, що на противагу минулому або майбутньому відбувається у момент мовлення. (21 приклад)

Immo iam nescio quid tacitis cogitationibus deus agit. (Petr. Sat. 126) – «Справді, я на цей момент не знаю, що Бог робить зі своїми мовчазними думками».

(б) «саме зараз», «в цей самий час» у поєднанні із *nunc* (зараз, тепер): *iam nunc*. (2 приклади)

Et haec ideo omnia publico, ut familia mea iam nunc sic me amet tanquam mortuum. (Petr. Sat. 71) – «Усе це повідомляю, щоб мої раби любили мене саме тепер, як мертвого»

3) З минулим часом:

(а) «вже», підкреслюючи завершеність дії в минулому або її швидке настання. Вказує на те, що дія відбулася раніше очікуваного моменту або до іншої дії. (46 прикладів)

З дієсловами доконаного виду: JAM підкреслює, що дія повністю завершена.

...scito iam capitis perisse partem. (Petr. Sat. 109) – «...знай, що частина голови твоєї вже померла»

З дієсловами недоконаного виду: JAM може вказувати на тривалу дію, яка почалася в минулому і триває до певного моменту.

Orbem iam totum victor Romanus habebat... (Petr. Sat. 119) – «Римський завойовник вже володів усім світом...»

(б) «(вже) давно», «дуже давно» у поєднанні з іншими прислівниками *diu* (довго), *dudum* (перед тим), *pridem* (раніше), *olim* (колись), *tum* (тоді). Позначає події, які відбулися в далекому минулому, тобто в часі, що значно віддалений від теперішнього моменту. (8 прикладів)

Et ideo iam dudum nihil super illum posui, ne genesim meam premerem. (Petr. Sat. 39) – «Тому я давно вже нічого на це не кладу, щоб не обтяжувати своєї долі»

...risum iam diu compressum etiam indecenter effudit. (Petr. Sat. 58) – «...вибухнув непристойним сміхом, який давно душив його»

Iam pridem nullo perfundimus ora cruore... (Petr. Sat. 120) – «Давно вже ми не лили кров на губах...»

(в) «вже», «до цього часу», «дотепер» як продовження минулого зі числівниками чи словами, що вказують на час. (3 приклади)

Ignoscite mihi, inquit, amici, multis iam diebus venter mihi non respondit. (Petr. Sat. 47) – «Вибачте мені, каже, друзі, але в мене вже кілька днів негаразди зі шлунком»

(г) «трохи раніше», «щойно», «вже», вказуючи на попередність дії відносно іншої минулої дії. (5 прикладів)

Iam Giton mirabili forma exarmaverat nautas coeperatque etiam sine voce saevientes rogare... (Petr. Sat. 105) – «Уже Гітон дивовижною красою своєю обеззброїв жорстоких моряків і почав без слів благувати їх про милість...»

(д) «вже ні», «більше ні» із запереченням *ne*, *nes*, *non* і використовується для того, щоб підкреслити завершення якоїсь дії або стану. Передає ідею, що після цього нічого подібного більше не буде. (4 приклади)

Nec iam poteram, quod modo conficere libebat. (Petr. Sat. 132) – «І я більше не міг робити те, що він просто хотів»

Висновки. Проаналізувавши вище сказане, можна констатувати, що полісемія, як одне з найскладніших явищ лексикології, залишається предметом дослідження багатьох лінгвістів. Її багатогранність і здатність збагачувати мову роблять її невіддільною частиною мовної системи. Полісемія є природним явищем для будь-якої мови, яка свідчить про її динамічність. Багатозначність виконує важливі комунікативні функції, дозволяючи економити мовні засоби, створювати образність і виразність мовлення.

Прислівник JAM – це яскравий приклад слова, яке демонструє явище полісемії в латинській мові. Попри свою короткість, це слово має кілька значень, які тісно пов'язані між собою, але водночас відрізняються нюансами.

Основні значення прислівника JAM: 1) виражає близьке майбутнє; 2) вказує на дію, що відбувається у момент мовлення; 3) позначає завершення дії в минулому часі; 4) сигналізує про початок дії в минулому, але з акцентом на те, що ця дія триває в теперішньому часі; 5) є вказівником на послідовність дій у часі. Найчастіше JAM

вживається із минулим часом (65%), з теперішнім часом (23%), а з майбутнім (12%).

Незважаючи на численні дослідження, полісемія все ще залишається складним об'єктом для наукового аналізу. Перспективним

у латинській мові вважається використання великих корпусів текстів, що дозволить отримати статистичні дані про розподіл і використання різних значень слова.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. Бусел. В.Т. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Загнітко А.П. Словник сучасної лінгвістики: поняття та терміни. Донецьк: ДонНУ, 2012. Т. 3. 426 с.
3. Клименко Н. Б. Лексична полісемія в українських східноstepових говірках. *Лінгвістичні студії*. 2021. Вип. 41. С. 266-275. DOI: <https://10.31558/1815-3070.2021.41.27>
4. Лисиченко Л. А. Багатозначність у лексико-семантичній системі: структурний, семантичний, когнітивний аспекти. Харків: Основа, 2008. 272 с.
5. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; ред. кол.: Білодід І.К. (гол.), Бурячок А.А., Винник В.О. та ін. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 7. 723 с.
6. Сога Л. В. Полісемія як мовна універсалия в системі європейських мов. *Педагогічні науки*. 2016. Т. 4, № 25. С. 90-103.
7. Таран А.А. Полісемія як ознака динаміки мови. *Мовознавчий вісник*. 2022. Вип. 33. С. 118-124. DOI: <https://10.31651/2226-4388-2022-33-118-124>
8. An Etymological Dictionary of the Latin Language by Francis Edward Jackson Valpy. 1828. URL: https://books.google.com.ua/books?id=m2QSAAAIAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
9. Charlton T. L., Short Ch. A Latin Dictionary. Oxford: Clarendon Press. 1879. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059>
10. Etymological Dictionary Of Latin by Michiel de Vaan. 2008. URL: <https://archive.org/details/de-vaan-michiel-etymological-dictionary-of-latin/page/291/mode/2up>
11. Latin Synonyms: With Their Different Significations: and Examples Taken from the Best Latin Authors by M. J. B. Gardin Dumesnil. London. 1819. 583 p. URL: <https://play.google.com/store/books/details?id=CJ5FAQAAMAAJ&rdid=book-CJ5FAQAAMAAJ&rdot=1>
12. Polysemy. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/polysemy>
13. Ullmann, S. The principles of semantics. Glasgow: Jackson, Son and Co., 1951. 212 p.

Надійшла до редакції 09 вересня 2024 р.

Прийнята до друку 10 жовтня 2024 р.

References

1. Busel, V. T. (Ed.) (2005). *A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language*. Kyiv; Irpin: VTF Perun [in Ukrainian].
2. Zahnitko, A.P. (2012). *Dictionary of Modern Linguistics: Concepts and Terms*. (Vol. 3). Donetsk: DonNU [in Ukrainian].
3. Klymenko, N. B. (2021). Lexical polysemy in Ukrainian Eastern Steppe dialects. *Linguistic studies*, 41, 266-275. DOI: <https://10.31558/1815-3070.2021.41.27> [in Ukrainian].
4. Lysychenko, L. A. (2008). *Ambiguity in the lexico-semantic system: structural, semantic, cognitive aspects*. Kharkiv: Osнова [in Ukrainian].
5. Bilodid, I.K., Buriachok, A.A., & Vynnyk, V.O. (1976). *Dictionary of the Ukrainian language*. (Vols. 1-11). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
6. Soha L. V. (2016) Polysemy as a linguistic universal in the system of European languages. *Pedagogical Sciences*, 4 (25), 90-103 [in Ukrainian].
7. Taran A.A. (2022). Polysemy as a sign of language dynamics. *Linguistic Bulletin*, 33, 118-124. DOI: <https://10.31651/2226-4388-2022-33-118-124> [in Ukrainian].
8. Valpy, F. E. J. (1828). *An Etymological Dictionary of the Latin Language*. Retrieved from URL: https://books.google.com.ua/books?id=m2QSAAAIAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
9. Charlton, T. L., Short, Ch. (1879). *A Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press. Retrieved from URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059>
10. Michiel de Vaan. (2008). *Etymological Dictionary Of Latin*. Retrieved from URL: <https://archive.org/details/de-vaan-michiel-etymological-dictionary-of-latin/page/291/mode/2up>
11. Dumesnil, M. J. B. G. (1819). *Latin Synonyms: With Their Different Significations: and Examples Taken from the Best Latin Authors*. London. Retrieved from URL: <https://play.google.com/store/books/details?id=CJ5FAQAAMAAJ&rdid=book-CJ5FAQAAMAAJ&rdot=1>

12. Polysemy. *Cambridge Dictionary*. Retrieved from URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/polysemy>
13. Ullmann, S. (1951) *The principles of semantics*. Glasgow: Jackson, Son and Co.[in English].

Submitted September 09, 2024.

Accepted October 10, 2024.

Nataliia Panchyshyn, Assistant at the Department of Classical Philology, Ivan Franko National University of Lviv (1 Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine); e-mail: zjanysja@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-6348-2949>

Polysemy of the Temporal Adverb JAM in Latin

One of the most important types of semantic relations in the lexical and semantic system of languages is polysemy. The study of polysemy in Latin is extremely relevant, as it helps to understand the origin and development of polysemy in European languages that based on it.

The phenomenon of polysemy has attracted and paid the attention of scholars for centuries: from theoretical foundations to practical applications. Despite the considerable number of studies devoted to this problem, polysemy in Latin, in particular temporal vocabulary, remains insufficiently studied.

The purpose of this article is to find out the polysemy of the adverb JAM as one of the most frequently used words in the temporal vocabulary on the basis of the work "Satyricon" by Gaius Petronius Arbiter, to identify its lexical meaning depending on the tense used in the sentences, and to study its combination with other words.

The study showed that JAM is used with all tenses, acquiring different meanings according to the context. With the future tense: *now, immediately, soon*, expressing the near future; *immediately, then*, indicating the order of actions. With the present tense: *already, at this time, now, just, at the moment*, indicating an action that, as opposed to the past or future, is taking place at the moment of speech. With the past tense: *already*, emphasising the completion of an action in the past or its imminent occurrence; *long ago* for remoteness in the past tense; *already, up to now, until now* as a continuation of the past; *a little earlier, just now, already*, indicating the precedence of the action; *no longer* with the negation *ne, nec, non*, emphasising the completion of an action or state.

Most often, JAM is used with the past tense (65%), the present tense (23%), and the future tense (12%).

Despite numerous studies, polysemy still remains a complex subject for scientific analysis. One of the main problems is determining the criteria for distinguishing between different meanings of a word. In Latin, the use of large corpora of texts is considered promising, which will allow us to obtain statistical data on the distribution and use of different word meanings.

Keywords: polysemy, polysemous word, lexical and semantic system, temporal vocabulary, adverb jam.
